

edvard kardelj mislilac i teoretičar agrarnog razvitka

dr petar marković

sociologija sela 65/66 33 članci

»Otkako na svijetu postoje kapitalisti i radnici nije se pojavila knjiga koja bi za radnike bila važnija od ove. Odnos između kapitala i rada, stožer oko kojega se okreće cijeli današnji društveni sistem, prvi put je ovdje naučno izložen, i to tako temeljito i oštro, kako je to bilo moguće samo jednom K. Marxu. Ma koliko da su spisi jednog Owena, Saint-Simona i Fouriera dragocjeni i da će takvima i ostati, ipak je tek jednom K. Marxu bilo dano da se popne na onu visinu pred kojom čitava oblast modernih društvenih odnosa leži jasno i pregledno, kao niski brdski predjeli pred gledaoцем koji stoji na najvišem vrhu (Fridrih Engels).«¹⁾

Jugoslovenski komunisti, istorija i naša stvarnost, sigurno će zapi-
sati da od kada postoji izgradnja samoupravnog socijalizma u svetu
na bazi demokratskog, dobrovoljnog i dohodovnog udruživanja rada
i sredstava (sada ne više rada i kapitala) i bitka za izgradnju bes-
klasnoga društva, nije postojao takav teoretičar i praktičar, takva
ličnost kao drug Kardelj kome je stvaralaštvo i um, sposobnost da
oseti i tumači stvarnost savremenih društveno-ekonomskih zbivanja
omogućila da se popne na onu visinu pred kojom čitava oblast mo-
dernih društvenih odnosa leži jasno i pregledno, ali koju je on svo-
jim stvaralaštvom i stvarao i ubrzavao u pravcu izgradnje samo-
upravnih društveno-ekonomskih odnosa.

Generacije će izučavati misli druga Kardelja sa područja agrarnog
razvitka, bolje reći socijalističkog samoupravnog preobražaja poljo-
privrede. Veoma je teško jednim kratkim izlaganjem obuhvatiti celo-
kupan naučni opus druga Kardelja sa područja agrara. On je jugo-
slovenskoj, naučnoj, stručnoj i celokupnoj javnosti prikazan u više
od dve hiljade stranica tekstova u objavljenim knjigama na jugoslo-
venskim i svetskim jezicima. Jugoslovenskim partijskim kadrovima
i aktivistima u Socijalističkom savezu stajali su na raspolaganju

1) Iz članka F. Engelsa, objavljenog u »Demokratisches Wochenblatt«, Leipzig 1868, povodom Izla-
ska prve knjige **Kapitala**.

još nove hiljade stranica, hiljade i hiljade reči o izgradnji demokratskog i istinski samoupravnog razvitka naše poljoprivrede i sela. A to je samo jedan segment životnog dela E. Kardelja.

Istorija privrednog i društvenog razvoja u svetu i u našoj praksi, u socijalističkim, kapitalističkim, zemljama u razvoju, pokazuje da su razvoj poljoprivrede najšire shvaćeno, razvoj i izgradnja krupne proizvodnje u poljoprivredi, društveno-ekonomska transformacija naturalnog i autarhičnog seljaka — ključna pitanja ukupnog savremenog industrijskog razvitka i progressa.

Za sagledavanje istorijskog mesta seljaštva i sitne proizvodnje u ukupnom razvoju proizvodnih snaga, potrebno je zaista u potpunosti ovladati marksizmom kao stvaralačkom snagom, sposobnom da iznađe najpogodnije metode privrednog i društvenog razvitka. Upravo takva stvaralačka snaga sadržana je u ličnosti Kardelja.

U osnovi, kada pobjedi socijalistička revolucija, a u zemlji dominira seljaštvo i sitna proizvodnja u poljoprivredi, onda je pitanje socijalističkog preobražaja sela i izgradnja krupne proizvodnje u poljoprivredi ključno privredno i društveno-političko pitanje. Izbor metoda socijalističkog preobražaja poljoprivrede osnovno ja za konačno rešavanje seljačkog pitanja. Administrativna i politička kolektivizacija ili put postepenog, dobrovoljnog i demokratskog uključivanja radnog seljaštva u savremene tokove privrednog i društvenog života — za Kardelja bilo je osnovno pitanje za našu političku praksu i kadrove. Drug Kardelj na Titovoj liniji nosilac je ideje demokratskog udruživanja poljoprivrednika na bazi ekonomskoga interesa, pune dobrovoljnosti i postupnosti. On je uz druga Tita tvorac te ideje, a ona je jedina alternativa jugoslovenskog samoupravnog socijalizma i jugoslovenskih naroda i narodnosti.

Naučni i stvaralački opus druga Kardelja iz problematike agrara veoma je širok. Ovde ćemo se ograničiti na tri pitanja, po našem mišljenju posebno značajna za našu tekuću praksu.

Prvo, odnos poljoprivrede i ukupnog privrednog i društvenog razvitka bilo je za druga Kardelja jedno od osnovnih pitanja pravilnog rasuđivanja o mestu i ulozi poljoprivrede u razvoju privrede.

Poljoprivreda se mora u svim analizama i aktivnostima posmatrati kao segment ukupne privrede, kao integralni deo celokupnog privrednog i društvenog razvitka. Svako izolovano posmatranje poljoprivrede kao oblasti materijalne proizvodnje i sela kao aglomeracije u kojoj žive uretežno poljoprivrednici, redovno dovodi do pogrešnih ocena i zaključaka.

Razvoj poljoprivrede neminovno zavisi od razvoja industrije; ali i razvoj industrije zavisi od razvoja poljoprivrede. U pojedinim fazama razvoja privrede, različiti su odnosi i veze preko akumulacije ali u svim fazama razvoja ove su dve oblasti komplementarne u razvoju.

Ne može se razvijati krupna proizvodnja u poljoprivredi u uslovima visoke agrarne naseljenosti koja neminovno pretpostavlja natural-

nost i autarhiju. Za krupnu proizvodnju u poljoprivredi, koja po Kardelju kao i klasicima marksizma znači visok dohodak po proizvođaču i jedinici zemljišta (stoke) i visoku produktivnost rada, neophodan je prethodan industrijski razvitak. Taj prethodni industrijski razvitak izvlači iz poljoprivrede suvišno stanovništvo i radnu snagu, prebacuje je u industrijske hale, širi tražnju za poljoprivrednim proizvodima i stvara realne uslove za trzisnu proizvodnju u poljoprivredi. Kada poljoprivreda postane tržišna, onda ona dalje neminovno teče onim kanalima koji su karakteristični za tržište: razvija produktivnost, ulaže se u proizvodnju uz neprestana nastojanja da se smanje proizvodni troškovi.

U prvoj svesci **Kapitala** Marks je vrlo pregledno opisao kako teče razvoj robne proizvodnje u poljoprivredi, odnosno kako se poljoprivreda izvlači iz naturalnosti i autarhije i uključuje u mehanizam društvene podele rada. On o tome govori naročito u delu **Kapitala** pod naslovom »Takozvana prvobitna akumulacija kapitala«.

Kapital se najpre razvija u industriji. U industriji nije moguć prirodni karakter proizvodnje. Snažni industrijski razvitak regrutuje masovno radnu snagu iz poljoprivrede i sela. Razvija se i širi gradsko i nepoljoprivredno stanovništvo a na račun smanjivanja poljoprivrednog stanovništva. Taj proces ima, pored ove kvantitativne, i svoju kvalitativnu stranu. Ona je u sledecem. Dojučerasnji seljak, prirodni proizvođač, postaje prelaskom u grad potrošač i kupac poljoprivrednih proizvoda. Elementi dojučerašnje prirodne potrošnje preobražavaju se u elemente varijabilnog kapitala. Širi se i jača tržište poljoprivrednih proizvoda. Osim toga za svakog novozaposlenog u industriji moraju se nabaviti — kupiti na tržištu sredstva za rad i reprodukcioni materijal, tj. sredstva za proizvodnju. Prema tome dojučerašnja sredstva za proizvodnju u prirodnim uslovima, postaju sada elementi konstantnog kapitala. Širi se i jača tržište sredstava za proizvodnju, odnosno širi se i jača tržište kao faktor pokretanja celokupnog razvoja.

Iz ovoga se vidi koliko je velika uzajamna povezanost poljoprivrede i industrije i koliko jedna bez druge ne mogu. Zapravo, to su jedine dve oblasti materijalne proizvodnje gde se proizvode materijalna dobra i koje determinišu celokupan materijalni, pa prema tome i društveni razvitak.

U svojim radovima Kardelj ukazuje na neophodnost da se razvoj poljoprivrede posmatra u sklopu razvoja industrije, odnosno celokupne privrede. Drugim rečima, on posmatra nacionalni dohodak kao objektivnu društveno-ekonomsku kategoriju čija veličina zavisi od ukupne razvijenosti proizvodnih snaga društva, a akumulaciju, koncentraciju i centralizaciju kao tri člana jedinog društveno-ekonomskog procesa koji se nadovezuju jedan na drugi ne administrativnim metodima nego na bazi ekonomskih pobuda.

Mnoge zablude o mogućnostima razvoja poljoprivrede nastajale su otuda što se smatralo da je za razvoj poljoprivrede, kada pobedi socijalistička revolucija, najvažnije ukinuti privatnu svojinu i stvarati državna gazdinstva velika po površini, jer se tim procesom i stvara krupna socijalistička proizvodnja. Pri tom su se brkala dva sasvim različita poima i dve različite sadržine: »veliko« u prostor-

nom smislu reči i »krupno« u ekonomskom smislu reči. Veliko gazdinstvo u prostornom smislu samo je jedan od u s l o v a izgradnje krupne proizvodnje u ekonomskom smislu i ekonomskoj sadržini. Za izgradnju krupne proizvodnje potrebna je postupnost, jer je i razvoj proizvodnih snaga postupan i vezan za razrešavanje niza pitanja ekonomskog i društvenog karaktera. Ali u svakom je slučaju sve vezano za ukupni privredni razvitak.

Drugo, što je Kardelj šire obrađivao bila su pitanja udruživanja i zadrugarstva.

Još u prvim danima socijalističke izgradnje Kardelj objavljuje u **Komunistu** svoj poznati rad »Zemljoradničko zadrugarstvo u planskoj privredi«. Celu studiju prožima marksistički pristup i sadržaj — da su zadrugarstvo i udruživanje sredstvo socijalističke politike na selu, a ne cilj. Oni su pogodno sredstvo za postizanje cilja, a cilj je samoupravno organizovana, krupna, visokoproduktivna proizvodnja.

U staroj Jugoslaviji u kapitalističkim uslovima, zadrugarstvo je služilo kao sredstvo u borbi radnog seljaštva protiv zelenaškog kapitala i eksploatacije sela. Zadruge su u kapitalizmu služile isto tako kao sredstvo kapitalu za brži prodor u poljoprivredu i selo. O tome Kardelj piše sledeće:

»Već odavno je u našim seljačkim i radnim masama uopšte sazrelo saznanje da velika riba ždere manju, tj. da krupniji kapital uništava sitnog i srednjeg seljačkog proizvođača, a na tržištu dere kožu sa potrošača. Otuda je došla spontana težnja za ujedinjavanjem snaga seljačkih i drugih radnih masa u oblasti privrede, kako bi se dao otpor kapitalističkom pritisku.«²⁾

Od posebnog su značaja ona Kardeljeva razmatranja u kojima se govori o zadruzi u novim uslovima, u uslovima socijalističke izgradnje. On ukazuje da se seljačka sitna proizvodnja mora razvijati u pravcu socijalizma, ali da se taj proces neće odvijati spontano, nego da je za takav razvoj neophodna smišljena akcija i takve organizacije mere koje će biti privlačne za najšire slojeve proizvođača. On piše:

»... sa svesnim naporom narodne vlasti sitna seljačka proizvodnja može i neophodno mora da se razvija u pravcu socijalizma. Prema tome, taj se razvitak neće vršiti automatski, spontano, sam od sebe, nego planskim rukovodstvom i odgovarajućim organizacionim merama, koje će omogućiti da se naše seljačke mase na sopstvenim iskustvima uvere o pravilnosti baš takvog puta.«³⁾

Kardelj je neprestano ukazivao da zadruge moraju biti stvar proizvođača, da se rekonstrukcija poljoprivrede i upotreba savremenih tehničkih sredstava ne može sprovesti administrativnim merama, nego stvaranjem takvih društveno-ekonomskih odnosa u selu da proizvođač postane zainteresovan i da se opredeljuje za onakve oblike organizacije koji odgovaraju njegovim ekonomskim i društvenim interesima. Zbog toga nikada nije dovoljno naglašavati da razvitak zadrugarstva mora biti stvar samog seljaštva.⁴⁾

2) »Komunist«, 1947, br. 3, str. 39.

3) Isto, str. 50 i 51.

4) Isto, str. 63.

Već u prvim danima izgradnje socijalizma na selu, Kardelj je bio odlučno protiv jednotipskog rešenja i jednotipskih oblika udruživanja seljaštva, smatrajući ga štetnim.⁵⁾

U svim svojim radovima, diskusijama i govorima, Kardelj je obrađivao i pitanja udruživanja i zadrugarstva. U svom zadnjem, velikom delu **Slobodni udruženi rad** između ostalog kaže o udruživanju sledeće:

»Zemljoradnici su potpuno slobodni u odlučivanju o tome da li će svoj rad organizovati u okviru sopstvenog poljoprivrednog gazdinstva ili će se preko zadruga i sličnih organizacija povezivati, saradivati i uključivati u sistem samoupravnog udruženog rada. Isto tako, zemljoradnik slobodno odlučuje i o oblicima udruživanja svog rada, zemljišta i sredstava rada i drugih sredstava sa radom i sredstvima radnika u samoupravnom udruženom radu. Niko zemljoradnika ne može prinuditi na udruživanje...«⁶⁾

Veliki značaj što ga je pridavao udruživanju i zadrugarstvu Kardelj je zasnivao na objektivnom sagledavanju naše prakse, odnosno konkretnih društveno-ekonomskih uslova u kojima se našla zemlja, posle pobeđe socijalističke revolucije. Milionske mase seljaka mogle su se najpogodnije uključivati u privredni i politički sistem dobrovoljnim udruživanjem. Pored toga, izolovan sitni seljak (kakav je u najvećem delu individualnih gazdinstava) ne može da opstane u razvoju privrede, a niti može sam, izolovan, u potpunosti da iskoristi postojeće uslove koje mu pružaju zemlja i drugi prirodni uslovi. Pravi put jest upravo u udruživanju i trajnom povezivanju sa društvenom privredom. Kardelj ističe:

»Seljak ustvari zna da bez udruživanja i kooperacije ne može ekonomski da opstane, niti će moći dugo da odoleva trendovima koje nameće moderna tehnologija razvoju poljoprivredne proizvodnje, njenoj opremljenosti i načinu rada.«⁷⁾

Neprestano upozoravanje na potrebu demokratskog udruživanja i povezivanja proizvođača raznovrsnim formama organizovanja bilo je potrebno, jer su često u praksi prisutne negativne pojave. One se pre svega manifestuju u sledećim pojavnim oblicima. Zadruga se često tumači kao cilj, a ne sredstvo. Ako se postavi čitav problem zadrugarstva kao cilj, onda se neminovno javljaju birokratske tendencije, zatvara se u to što je cilj i nema pokretačke snage za progres i unapređenje proizvodnje, života i rada u selu.

Uz to, još uvek se teži uniformnim rešenjima i pored toga što su društveno-ekonomski uslovi različiti od sela do sela, a pogotovu pojedinih rejona.

Veoma su česte pojave da se udruživanju i zadrugarstvu ne poklanja nikakva pažnja, pa se javljaju dve tendencije: prepušta se sve stihijskom razvoju ili se guše inicijative proizvođača da se formiraju zadruge ili osnovne organizacije kooperanata.

5) Isto, str. 78.

6) Edvard Kardelj: **Slobodni udruženi rad**. Beograd, Radnička štampa, 1978, str. 206 i 207.

7) Isto, str. 205.

Treće, Kardelj je posebnu pažnju u svojim radovima posvećivao ulozi i mestu ličnog rada vlastitim sredstvima, tj. ulozi i mestu individualnog proizvođača.

Još je i u prvim danima socijalističke izgradnje, u radu **Zemljoradničko zadrugarstvo u planskoj privredi** bila vidljiva Kardeljeva misao da je neminovno da naš socijalistički preobražaj poljoprivrede mora počivati na udruživanju, punoj dobrovoljnosti i demokratičnosti, bez obzira što tu dominira privatna svojina. Zapravo drug Kardelj je jasno razlikovao dve vrste privatnog vlasništva i bio energičan u borbi protiv dogmatizma i pogrešnog tumačenja marksizma koje je bilo uvek prisutno u našoj praksi.

U prvoj svesci **Kapitala** Marks u poglavlju o akumulaciji piše:

»Politička ekonomija (misli na klasičnu političku ekonomiju — primedba P. M.) načelno brka dve veoma različite vrste privatnog vlasništva, od kojih jedno počiva na vlastitom radu proizvođačevom, a drugo na eksploataciji tuđeg rada. Ona zaboravlja da je ovo drugo ne samo direktna suprotnost onog prvog, nego jedino na njegovom grobu i raste.«⁸⁾

Prva vrsta vlasništva, masovno zastupljena u našoj poljoprivredi u obliku porodičnog gazdinstva predstavlja smetnju u razvoju krupne poljoprivredne proizvodnje samo onda kada je prisutno siromaštvo formi udruživanja rada i sredstava. Drug Kardelj je uvek isticao da su razvoj materijalne proizvodnje i udruživanje rada i sredstava, odnosno socijalistički preobražaj poljoprivrede, dve strane jednog jedinstvenog puta — puta izgradnje krupne proizvodnje u poljoprivredi.

Marks je u analizi dve vrste privatnog vlasništva ukazivao da je put pretvaranja prve vrste privatnog vlasništva, koja počiva na proizvođačevom radu (a to je uglavnom naturalna i sitna robna proizvodnja), u drugu vrstu privatnog vlasništva koja počiva na eksploataciji tuđeg rada (a to je robna proizvodnja), put težak, mukotrpan i dug. Težak stoga što se nešto mora uništiti da bi se stvorilo novo; mukotrpan, što svako grčevito čuva svoje vlasništvo zadovoljavajući se minimalnim dohotkom; dug stoga što je pretvaranje jednog načina proizvodnje u drugi put dug vezan za razvoj proizvodnih snaga.

V. I. Lenjin primenjujući u praksi stvaralačku snagu marksizma posle pobede Oktobarske revolucije, pretvorio je »teško, mukotrpano i dugo« u materijalni interes, dobrovoljnost i postupnost. Lenjin se sukobio sa problemom izgradnje socijalističke poljoprivrede u uslovima kada je u poljoprivredi dominiralo seljaštvo, sitna i pretežno naturalna proizvodnja.

Posle pobede naše revolucije i mi smo se suočili sa gotovo istim problemom. U poljoprivredi je bilo dva miliona i šeststotina hiljada sitnih gazdinstava. Pitanje socijalističkog preobražaja poljoprivrede Kardelj je posmatrao kao ekonomsko i društveno-ekonomsko pitanje, ali i kao političko pitanje i uvek se energično zalagao za punu dobrovoljnost proizvođača pri izboru oblika povezivanja za društvenu privredu i postupnost.

8) Karl Marks: **Kapital**, I.

U svojoj studiji **Problemi socijalističke politike na selu** Kardelj između ostalog kaže:

»U svojoj praksi, u oblasti socijalističkog preobražaja sela, mi se rukovodimo dvojakim neposrednim ciljevima: da postignemo ekonomski rezultat, veću proizvodnju i višu produktivnost rada i da održimo i učvrstimo stvarnu političku podršku seljačkih masa socijalističkim snagama, drugim rečima — da obezbedimo političku stabilnost na selu. Ovo drugo je usko povezano sa materijalnim i društvenim položajem seljaštva. A taj se položaj može popravljati samo bitnim porastom produktivnosti rada u poljoprivrednoj proizvodnji. Prema tome, mi možemo od onih oblika socijalističkih ekonomskih odnosa na selu koji će dovesti do više produktivnosti rada i dati povoljnije materijalne rezultate.«⁹⁾

Boreći se neprestano za sprovođenje demokratskih postupaka u radu na selu, Kardelj je neprestano upozoravao na poštovanje principa dobrovoljnosti i postupnosti, u odnosu na izbor oblika udruživanja zemljoradnika. Široku platformu za takav put izneo je u referatu na drugoj plenarnoj sednici CK KPJ marta 1949. U svojoj studiji **Problemi socijalističke politike na selu** zalaže se za različite oblike udruživanja zavisno od ekonomskog interesa proizvođača. Zadrugu i sve oblike udruživanja posmatrao je uvek kao sredstvo, a ne kao cilj. Za njega je cilj uvek bio krupna visoko produktivna proizvodnja koja proizvođačima omogućava da stiču visok dohodak a zadruge i drugi oblici udruživanja kao sredstva za postizanje toga cilja treba da obezbeđuju socijalističke društveno-ekonomske produkcione odnose udruženih proizvođača.

U studiji **Slobodni udruženi rad** Kardelj značajno mesto ponovo posećuje pitanjima samoupravne organizovanosti poljoprivrede, naročito individualnih proizvođača, pišući:

»Bez obzira o kojem je obliku udruživanje rada u poljoprivredi reč, to udruživanje se mora zasnivati na principima dobrovoljnosti, ravnopravnosti i slobodnom odlučivati o tome da li će se udruživati i u kom obliku.«¹⁰⁾

Kardelj je neprestano bdio i lično učestvovao u formulisanju svakog člana naših Ustava. U **Ustavu SFRJ** on je gotovo sam formulisao stav o položaju ličnog rada zemljoradnika u našem sistemu — da na osnovu ličnog rada zemljoradnici imaju u načelu isti položaj i u osnovi ista prava kao i radnici u udruženom radu društvenim sredstvima.

Kardelj polazi od realnosti da je lični rad u osnovi socijalistički rad i jedan od elemenata slobode čoveka. Drukčije se i ne bi mogao tretirati kada se ima u vidu da u poljoprivredi žive i rade milioni proizvođača na svojim sitnim posedima. Osnovu za takva shvatanja Kardelj je izlagao u svim svojim radovima, a u svom zadnjem radu **Slobodni udruženi rad** između ostalog kaže:

»Kada govorimo o udruženom radu, ne možemo a da ne uzmemo jasan stav i u pogledu samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana. U načelu takav se rad svakako ne može tretirati drukčije nego kao socijalistički rad i kao jedan od bitnih elemenata slobode čoveka. Cilj izgradnje socijalističkog samoupravnog društva i demokratije u socijalizmu nije i ne sme da bude likvidacija slobodnog, samostalnog ličnog rada, nego likvidacija svakog oblika eksploatacije tuđeg rada, tj. življenja na račun tuđeg, a ne na osnovu svoga rada, makar da je reč o sredstvima rada u ličnoj svojini.«¹¹⁾

9) Edvard Kardelj: **Problemi socijalističke politike na selu**, Beograd, Kultura, 1959.

10) Edvard Kardelj: **Slobodni udruženi rad**, nav. dj.

11) Isto. str. 199.

Kardelj je uvek polazio od dijalektike i zakonitosti razvoja proizvodnih snaga. Pretpostavljao je da su naturalna i prostoralna proizvodnja istorijske kategorije, kao što su istorijske kategorije privatna svojina i porodična ekonomija, odnosno seljačko gazdinstvo. One su u isto vreme stvarnost našeg života, ekonomije i razvoja sa kojima treba računati u ovoj a verovatno još i u narednoj generaciji.

I sam individualni proizvođač potpuno je svestan da je sam i izolovan, prepušten i stihiji prirode i stihiji tržišta. Radi toga on teži da se udruži na neki način i međusobno i sa društvenim organizacijama i institucijama. U tom udruživanju on treba da vidi svoj društveni i ekonomski interes. Sve to veoma dobro i precizno zapažao je Kardelj i neprestano upozoravao da sve aktivnosti i odluke proizvođača moraju biti plod njihovog ličnog opredeljenja, koje nastaje i formira se kao rezultat ukupnog razvoja privrede i društva. Pored svih napora društvene zajednice da se obezbedi što je moguća veća lična, društvena i ekonomska sloboda i stabilnost individualnog proizvođača, još uvek ima problema i teškoća u razvoju materijalne proizvodnje i ukupnom razvoju sela. Put prevazilaženja zaostalosti i svega onoga što je kulminiralo ekonomska i kulturna zaostalost veoma je složen, težak i dug. To je bilo jako prisutno u radu i stvaralaštvu Kardelja. Otuda je on uvek unosio, u ovu, kao i u druge probleme kada se radi o prevazilaženju nasleđene prošlosti, duh realnosti i optimizma.

* * *

Pored ova tri pitanja koja su, po našem mišljenju bila težište teorijske i praktično političke aktivnosti u domenu agrara, Kardelj je tražio rešenja i za mnoga druga pitanja vezana za razvoj poljoprivrede i još šire agroindustrijskog kompleksa. Potpuno određeno je nasledavao neophodnost ekonomskog i organizacionog povezivanja poljoprivrede, prometa, prerađivačke industrije u jedinstveni lanac reprodukcije. I još šire. Ukjučivanje u taj lanac reprodukcije roba još i onih industrija koje stvaraju sredstva za proizvodnju poljoprivrede, zatim naučnih institucija, banaka i dr. Neprestano je ukazivao da te celine ne bi smele da budu institucionalizovane, propisane reprodukcione celine jer bi to neminovno označavalo vraćanje na jedan administrativni centralizam na području udruživanja. To bi neminovno označavalo stvaranje monopola pojedinih segmenta u tom lancu reprodukcije, koji bi se izdvajali kao snaga — finansijska ili druga — iznad materijalne proizvodnje. Otuda se Kardelj zalagao za formiranje poslovnih zajednica i zajednica udruženog rada za međusobnu plansku i poslovnu saradnju, definisanu kao najslobodniji i najširi oblik povezivanja i saradnje, u cilju rešavanja zajedničkih problema i zadataka.

Kroz zajedničko planiranje obezbeđuje se zajednička politika investicija zasnovana na ekonomskom interesu, zajednička poslovna politika, tržište i drugo. To je put ostvarivanja dohodovnih odnosa, put prevazilaženja veoma štetnog lokalizma, put izgradnje i jačanja jedinstva jugoslovenskog tržišta.

Kardelj je poklanjao veliku pažnju izgradnji društvenog dogovora o razvoju agroindustrijskog kompleksa. Taj posao nije bio lak jer je

trebalo usaglašavati različita mišljenja u pogledu mogućnosti rasta pojedinih proizvodnji i ukupne poljoprivrede, cena, investicija, izvoza, kompenzacija, rezervi zatim organizovanja celokupnog agro-industrijskog kompleksa i niz drugih pitanja. Svi koji smo praktično radili na tome uvek smo želeli da nam dođe drug Kardelj i da se sa njim posavetujemo. Uvek je on nalazio vremena da dođe i unese u naš rad duh realnosti i optimizma. Pored svih drugih poslova, stizao je da odlazi u radne organizacije pa čak i sela, da razgovara i savetuje.

Za Kardelja zaista važi ona Njegoševa: »Blago onom ko do vijeka živi, imao se rašta i roditi.«

Saradnicima i savremenikima svoga života, drug Kardelj ostaje u sećanju kao lik komunista stvaraoca u kome su marksistička teorija i praksa razvoja bili jedinstven proces stvaranja socijalističkog društva, samoupravnog socijalizma. Svaki susret, rasprava, diskusije sa drugom Kardeljem donosili su nešto novo što pokreće na razmišljanja i akciju. Kardelj je imao tu stvaralačku moć da je sve, pa i najsloženije probleme i situacije, umeo da razloži, da ih učini jednostavnim, jasnim i realnim do te mere da je to uvek bilo poučno. Za njega je respektovanje objektivne društvene stvarnosti, bila osnova za akciju.

Generacije koje će dolaziti moći će u radovima Kardelja uvek da nalaze realne ocene prošlosti i pravce za svoju aktivnost koja će isto tako biti složena i skopčana sa mnogim teškoćama i problemima.

»Budući da sam proces mišljenja izrasta iz okolnosti, budući da je i sam jedan prirodni proces, to stvarno shvatajuće mišljenje može da bude uvek samo isto, i da se razlikuje samo po stepenu, prema zrelosti razvitka, pa dakle i organa kojim se misli.«¹²⁾

12) Karl Marks: »Pismo Kugelmanu«, u Izabrana dela.

Petar Marković:

Edvard Kardelj — Thinker and Theoretician of Agrarian Development

Summary

The history of economic and social development in the world, in socialist and capitalist countries and in developing countries as well as in Yugoslavia, shows that the development of large-scale agricultural production, i.e. the socio-economic transformation of subsistence farming and the autarchic peasant — are essential factors of modern industrial progress. To understand the historical position of the peasantry and small-scale production in the total development of the forces of production, it is necessary to master Marxism completely, so that the most suitable methods of economic and social development may be established. Such a creative power is contained within the personality of Edvard Kardelj.

When a socialist revolution is victorious in a country dominated by the peasantry and small-scale agricultural production, the socialist transformation of the village and the development of large-scale agricultural production are key economic and socio-political questions. The selection of methods for the socialist transformation of agriculture is basic for the final solution of the peasant question: whether to chose administrative and political collectivization, or a gradual, voluntary and democratic establishment of links between peasants and modern currents of economic and social life? Edvard

Эдвард Кардель — мыслитель и теоретик аграрного развития

Резюме

История хозяйственного и общественного развития в мире и в нашей практике, в социалистических и капиталистических странах а также и в развивающихся странах, указывает на развитие и построение крупного производства в сельском хозяйстве, общественно-экономическую трансформацию натурального и автаркического крестьянина, как на ключевые вопросы современного промышленного прогресса. Для определения исторического места крестьян и мелкого производства в общем развитии производительных сил, необходимо полностью обладать марксизмом, чтобы утвердить самые благоприятные методы хозяйственного и общественного развития.

Когда победит социалистическая революция а в стране доминирует крестьянство и мелкое производство в сельском хозяйстве, социалистическое преобразование деревни и построение крупного производства в сельском хозяйстве являются главными хозяйственными и общественно-политическими вопросами. Выбор методов социалистического преобразования сельского хозяйства представляет решающий момент в конечном решении крестьянского вопроса: административная и политическая коллективизация, или путь постепенного, на добровольных началах, демократического включения крестьянства в современный курс хозяйственной и общественной жизни? Эдвард Кардель — носитель идеи о демократическом объединении сельскохозяйственных работников на основе экономического интереса, добровольных начал и постепенного развития, как единой возможности югославского социалистического самоуправления.

Kardelj believed that the democratic association of farmers based on economic interest, complete voluntariness and gradual introduction, is the only possibility for Yugoslav socialist self-management. Kardelj's scholarly and creative work concerning agrarian problems is very comprehensive. The author considers three questions especially significant for Yugoslav everyday practice: 1. the relationships between agriculture and the total economic and social development; 2. questions of association and farming cooperatives, and 3. the role of private farmers and the importance of their personal labour with their own means (i.e. privately owned means).

Edvard Kardelj also sought solutions for many other questions concerning the development of agriculture and agribusiness. On one side, he emphasized the necessity of economically and organizationally linking agriculture, transport and the processing industry into a integrated chain of reproduction. On the other side, he emphasized the importance of joint planning of the investment policy, and the bringing of a social compact concerning the development of the agroindustrial complex. ●

Научный и творческий опус Карделя исследующий проблематику аграрной сферы очень велик. Автором рассмотрены три вопроса которые имеют особое значение для югославской практики: 1. отношение сельского хозяйства и общего хозяйственного и общественного развития, 2. процесс объединения и земледельческие кооперативы и 3. роль частных земледельцев и значение их личного труда на собственных средствах (частная собственность на средства производства).

Эдвара Кардель пытался найти решения и для многих других вопросов связанных с развитием сельского хозяйства и агропромышленного комплекса. Он подчеркивал, с одной стороны, необходимость экономического и организационного объединения сельского хозяйства и оборота, перерабатывающей промышленности и включения в единую цель воспроизводства. С другой стороны, он указывал на возможность совместного планирования политики инвестирования и строительства системы общественного договора о вопросах развития агропромышленного комплекса. ●